

УДК 87.22

СИНЕРГЕТИКА ТА СИСТЕМНЕ РОЗУМІННЯ ІНШОМОВНОГО ТЕКСТУ

Янушевич Ірина

За останні роки вийшло чимало праць, що присвячені лінгвосинергетиці. З нових методологічних позицій проаналізовані екстралінгвальні фактори еволюції природних мов, у тому числі англійської мови. Разом з тим, тематична спрямованість більшості опублікованих досліджень з лінгвосинергетики має філологічну спрямованість і присвячена в основному аналізу процесу самоорганізації тексту рідною мовою. Але в процесі сприйняття тексту рідною мовою не виникає такої особливої складності його розуміння, як при вивченні іношомовних текстів, тому що самоорганізація розуміння в цьому випадку вже сама по собі досить продуктивна. У свою чергу, особливості розуміння іношомовного тексту з позицій гносеологічних підстав синергетики виявлені поки недостатньо явно. У зв'язку з цим, основні мета нашого дослідження є аналіз розуміння текстів англійською мовою як проблема аналізу систем, що мають тенденцію до самоорганізації, але не з філологічних, а гносеологічних позицій.

Ключові слова: синергетика, контрверсивні напрямки мислення, екстернальне розуміння, інтернальне розуміння, системний метод

Формування підстав синергетики і її трансдисциплінарного статусу включає безліч філософських проблем. Вони пов'язані з розумінням особливостей систем, що знаходяться в стані саморозвитку та методологічних принципів їх дослідження. Це, насамперед, проблема нового змісту категорій, які забезпечуватимуть бачення та розуміння систем, що знаходяться в стані саморозвитку, також використання синергетичних методів у різних наукових галузях, а саме там і тоді, де й коли потрібно враховувати саморозвиток досліджуваного об'єкта, його інтегральні характеристики і закономірності. Дані характеристики відносяться до тих галузей знання, у яких застосовуються понятійні засоби та методи, вироблені в різних дисциплінах і синтезовані в новій науці для розв'язку її специфічних завдань. Ці завдання принципово розв'язувані тільки з використанням синтезу пізнавальних засобів, запозичених з різних дисциплін.

Обґрунтування загальної методології розуміння різного роду текстів є такого ж роду завдання, яке припускає використання таких спеціальних методів, які були б релевантні стосовно соціально-гуманітарної області наукового знання і адекватні по застосовних до цих областей знання засобам. На цьому шляху особливу актуальність здобуває пошук способів розуміння й пізнання, що дозволяють розкрити зміст конкретного тексту будь-якого змісту (філософського, релігійного, наукового), а також факту, події, комунікативної дії, поведінки і т.д. Тим самим традиційна для епістемології та герменевтики проблема розуміння конкретизується залежно від сфери застосування методів інтерпретації, адекватних об'єкту вивчення. Це широке завдання обумовлене тею обставиною, що в адекватній інтерпретації бідує все те, що має зміст.

Будь-яка природна мова являє собою синергетичну систему, відмінними рисами якої виступають відкритість та динамізм. І хоча природні мови в силу свого

синергетичного характеру не підлягають строгому визначенню, при цьому вони активно структурують середовище свого існування та змінюються самі, відображаючи реальність, і створюючи її в різних формах предметних уявлень. Системний опис структури тексту припускає установку на системність мислення дослідника та вихід у культурні контексти, тому реалізацію подібного синтезу може здійснити застосування методів і концепцій синергетики [Буданов, 2006].

За останні роки в цьому зв'язку вийшло чимало праць, що присвячені лінгвосинергетиці. Доведено, що в основі мовної організації перебуває фрактальний принцип формоутворення, що забезпечує міжрівневу інтеграцію компонентів системи мови. У ракурсі лінгвосинергетики одержало нове преосмислення питання синтаксичної деривації та граматикалізації [Селіванова, 2008].

Цілий ряд гуманітарних дисциплін, в яких використовується синергетичні засоби дослідження, а не тільки природничі науки, зорієнтовані на «строгий» ідеал науковості. Такий стан справ існує у структурній лінгвістиці біології, соціології та ін. Поява міждисциплінарних областей знання та застосування синергетичних методів в історії та літературознавстві також наближає деякі їхні розділи до класичного ідеалу науковості. Разом з тим, лівова область гуманітаристики – психологія історія, філологія, психологія, педагогіка – не відповідають строгим науковим канонам, хоча завжди іменують себе науками, що викликає невгаваючі дискусії у філософському середовищі. Тому використання синергетичних та споріднених до них методів дослідження іношомовного тексту з гносеологічних позицій дозволило б виділити певний інваріант розуміння одного і того ж іношомовного тексту різними реципієнтами, що організований на раціональних підходах до розуміння тексту взагалі.

У загальній системі культури тексти виконують, принаймні, дві основні функції: адекватну передачу значень і породження нових змістів. Перша функція виконується щонайкраще при найбільш повному збігу кодів мовця й слухача, таким чином, при максимальній однозначності тексту, що найбільш ймовірно при розумінні текстів носіями однієї і тієї ж самої мови.

Друга функція тексту — породження нових змістів. У цьому аспекті текст перестав бути пасивною ланкою передачі деякої константної інформації між входом (відправник) і виходом (одержувач). Якщо в першому випадку різниця між повідомленням на вході та на виході інформаційного ланцюга можлива лише в результаті перешкод у каналі зв'язку й повинна бути віднесена за рахунок технічних недосконалостей системи в рамках єдиної мови, то в другому вона становить саме сутність роботи тексту як «мислячого інструменту», що можливо як у рамках тієї ж самої мови, так і при розумінні іношомовного тексту. Те, що з першої точки зору — дефект, із другою — норма, і навпаки. Природно, що система тексту повинна бути організована в цьому випадку інакше [Кобляков, 2002].

Завдяки Гегелю і Канту існує уява про наявність двох напрямків пізнавальної діяльності людини: сприйняття, коли ми одержуємо відомості про предмет і формуємо поняття (концепти), і осмислення, кінцевою метою якого стає цілісне уявлення про предмет, тобто, по загальному визнанню, його розуміння. У роботі «Теорія систем і теорія пізнання» А.Ю. Цофнас дав їм назву

«контroversивних» напрямків, що постають як додаткові в тому сенсі, що виключають, і припускають одне одного [Цофнас, 1999]. У першому випадку відбувається щось подібне «вичерпуванню», а в другому – «приписуванню» змісту. Суб'єкт розуміння, таким чином, ніколи не *tabula rasa*, а предмет його інтересів завжди виступає концептуально навантаженим.

Якщо застосувати це положення до процесу розуміння текстів який, приміром, відбувається при перекладі англійських текстів, то можна затверджувати наступне. У відповідності із двома контroversивними напрямками мислення можна виділити два аспекти розуміння, які дають зовсім різні результати цього процесу: екстернальний, що, як правило, адаптує текст перекладач до того культурного середовища, у якому творить перекладач (або творив автор), і інтернальний, який, навпаки, дозволяє перекладачеві побачити в самому тексті деяку структурну ієрархію, підпорядковану певному, заданому самим перекладачем сенсу [Цофнас, 1999].

Що це означає у рамках розуміння іншомовного тексту як синергетичної системи? Тільки те, що начебто б давно відомо, але вважається за інтуїтивно ясне: робота перекладача розпадається на два етапи, які суттєво відрізняються один від одного (і навіть прямо протилежні по меті), але припускають один одного на кожному кроку перекладу. У процесі сприйняття та осмислення перекладач ставить перед собою різні цілі. Сприймаючи текст, він прагне одержати якийсь враження або судження про «справжні» властивості та відносини тексту, який, як йому здається, існує «сам по собі». Ці ознаки потім узагальнюються і консервуються пам'яттю у вигляді стійких образів і понять. Тут перекладачеві здається, начебто його змісти «підганяються» під текст, хоча сучасним методологам відомо, що будь-який факт, а значить і будь-який опис та первинне уявлення про текст споконвічно концептуально навантажено, та лише корегується новим для нього текстом чи змістом.

Таким чином, ознайомившись повністю з текстом, перекладач переходить до другого етапу роботи – до його осмислення та можливого переосмислення. На цій (основній) стадії роботи перекладач прагне приписати тексту щось, що вже перебуває в пам'яті самого перекладача, хоча сам по собі текст може й не мати дані властивості та відносини. Саме на цій стадії перекладач погоджує текст майбутнього перекладу зі своїм завданням, заданим його соціокультурним середовищем і конкретними обставинами його життя. І саме тут він прагне повною мірою виявити свої творчі здібності. Однак помітимо, що різні перекладачі проявляють свої творчі здібності в різних сферах: одні саме на етапі переосмислення тексту, тобто концептуально, інші будуть шукати найбільш прийнятні, на їхню думку, структурні вираження для вже прийнятого концепту, а треті всі свої зусилля направлять на субстратну сторону справи – на пошук вдалих слів і виражень для передачі думки, яка приписується перекладачем тексту оригіналу.

Сказане підводить нас до висновку про те, що яким би аспектом перекладу ми не цікавилися, розуміння іншомовного тексту тією чи іншою мірою вимагає звертання до системного уявлення як процесу, так і результату перекладу. Текст синергетично організує себе відповідно до мети перекладу. При цьому із усіх

існуючих концепцій системного підходу, звичайно, переважнішою є та, яка не вимагає звертання до кількісного аналізу та теоретико-множинної ідеології, оскільки такі займають мізерно мале місце в діяльності перекладачів.

У якості найбільш пристосованої для виконання даних завдань могла б стати споріднена синергетиці – параметрична загальна теорія систем, яка вже з 60-х рр. ХХ ст. одержала свій розвиток в Одесі. На відміну від інших теорій систем, які описують системи лише певних видів, ПТС можна застосовувати при дослідженні довільних об'єктів у будь-яких галузях знання, у тому числі й у тих, які недоступні кількісним методам.

Системний метод, тобто метод ПТС – це метод розуміння й одержання знань про об'єкти, при якому досліджують їхні специфічні системні характеристики, а для пояснення використовують системні закономірності. Аналізуючи доречність застосування системного методу в практиці перекладознавства, потрібно врахувати, що в основі системного методу лежить функціональний підхід до розрізнення речей, властивостей і відносин, а також інтенціональний принцип визначення «системи». А саме: усе, що споконвічно представляється нам як щось безсистемне, негайно стає системою (відповідно до двома способами системного уявлення) при виявленні відносини, що задовольняє певній властивості, або властивості, що перебуває в певному відношенні. Узагальнення цих кроків знаходять визначення в поняттях дескрипторів системи: концепт → структура → субстрат.

Концепт як якась визначеність (властивість або відношення) з якого починається системне уявлення. Саме концепт задає текст і підтекст перекладу. Завдання пошуку та встановлення характеру концептів не входить у коло завдань системного підходу, а, може бути, є результат усвідомленого або неусвідомленого використання феноменологічних або герменевтичних засобів. Коли перекладач приступає до другого етапу своєї роботи, він як би заздалегідь знає, у якому змісті його цікавить твір, тому концепт звичайно споконвічно «мається на увазі».

Структура системи, також як і концепт, проявляється у двох варіантах – відповідно до двома способами системного уявлення. Структура, можливо, найважливіший для перекладача дескриптор системи: адже саме через неї визначається ступінь адекватності перекладного тексту. Однак системний підхід тим і відрізняється від структурного підходу, структуралізму взагалі, що при системному підході структури розглядаються не окремо від речей, а саме з речами, тобто інтерпретованими.

Субстрат системи – це річ, на якій реалізується структура. При перекладі субстрати текстів, що вже є переведені, та оригінального тексту – завжди різні, інакше переклад не був би перекладом. Дана властивість субстрату є однією з умов адекватного перекладу.

Саме синергетика на відміну від феноменології й структуралізму, дозволяє представити перекладачеві процедуру розуміння як раціонально виражену процедуру, незважаючи на доводи герменевтики про ірраціональний характер, що нібито має місце, вибору концептів, а також на відміну від структуралізму не вимагає з'ясування споконвічної об'єктивної заданості якихось найбільш фундаментальних структур мовного спілкування, як вони змінюються та інше. Немаловажна й та обставина, що якщо герменевтика та структуралізм занурюють

нас в аналіз мови, то синергетика та системний підхід перекладає увагу на аналіз властивостей і відносин, заданих онтологічно. Саме цей принцип і дозволяє перекладачеві до деякої міри відволіктися від змістовних характеристик тексту, щоб зайнятися структурною стороною справи.

Системний метод дозволяє довільний предмет (тобто потенційний «субстрат» системи, а у нашому випадку – авторський текст, як і результат перекладу), розглянути в якості системи, якщо в ньому зазначене яке-небудь відношення («структура»), що відповідає певному, заздалегідь передбачуваному змісту («концепту»). Оскільки послідовність використання дескрипторів вистави об'єкта у вигляді системи (концепт – структура – субстрат) здійснюється завжди по тому самому алгоритму, за єдиною схемою, це робить перекладацький процес контрольованим, а його типи доступними для огляду. Таким чином, розуміння, а в проміжному випадку – інтерпретація тексту, завжди пов'язане із системним уявленням предмету а системне уявлення дає можливість будь-який довільний об'єкт розглядати як систему в якомусь певному змісті. Але ж і всякий переклад або художня інтерпретація – це спроба зрозуміти текст певним чином.

ПТС припускає, що практично будь-який об'єкт (виключення становлять суцільно абстрактні предмети) може бути представлений як система не одним, а різними способами. Але саме це положення добре узгоджується з постійною проблемою перекладознавства, пов'язаною з можливістю безлічі (а, чесно кажучи, нескінченної безлічі) різних інтерпретацій (і перекладів) тексту. Множинність системних уявлень є наслідком того, що практично не обмежена кількість концептів, до яких можна завжди знайти ще один концепт, що дозволяє інакше зрозуміти даний предмет, якщо вдалося цілісно представити його в цьому змісті.

Розмовляючи про результати розуміння, завжди посилаються на поняття цілісності, яке нерідко вважають синонімом поняття когерентності. *Punctum saliens* цілісного осмислення в ПТС, необхідного для здійснення всякого варіанта розуміння в процесі інтерпретації, є те, що воно є характеристикою не самих речей, а речей, що представлені у вигляді системи. Розуміння завжди досягається на шляху до цілісного (системного) уявлення того, що розуміється. Щось подібне постулювала герменевтика, на це побічно вказував структуралізм і феноменологія. В ідеалі ступінь цілісності перекладу повинна збігатися зі ступенем цілісності авторського тексту по всіх системних дескрипторах. Звісно, що таке завдання майже ніколи не вирішується в повному обсязі – доводиться чимось жертвувати, але завдання все-таки зберігається як бажана мета.

Список літератури

1. Буданов В.Г. Синергетична методологія. *Вопросы философии*. 2006. № 5. С. 79-94.
2. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник /О. О. Селіванова. Полтава. Довкілля. К. 2008. 712с.
3. Кобляков А. А. Синергетика, мова, творчість *Синергетична парадигма: Нелінійне мислення в науці й мистецтві*. М. 2002. С. 322-334.
4. Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания. Одесса. АстроПринт. 1999. 308 с.

Yanushevych Iryna

SYNERGETICS AND SYSTEM UNDERSTANDING OF FOREIGN TEXT

Not only natural sciences, but also a number of humanitarian disciplines that use synergistic research tools, focus on the «strict» ideal of science. This state of affairs exists in the structural linguistics of biology, sociology and others. The emergence of interdisciplinary fields of knowledge and the application of synergetic methods in history and literary criticism also brings some of their sections closer to the classical ideal of science. At the same time, great share of the humanities – psychology, history, philology, psychology, pedagogy – do not correspond strict scientific canons, although they have always been considered as sciences, which causes incessant discussions in the philosophical environment. Therefore, the use of synergetic and related methods of studying any foreign text from epistemological positions would allow to identify a certain invariant of understanding of the same foreign text by different recipients, organized on rational approaches of understanding of any text in general. In recent years many works on linguosynergetics have been published. Extralingual factors in the evolution of natural languages, including English, have been analyzed from new methodological positions. At the same time, the thematic orientation of most published studies on linguosynergetics has a philological orientation and is devoted mainly to the analysis of the process of self-organization of the text in the native language. But in the process of perception of the text in the native language there is no such special difficulty of its understanding, as in the study of foreign texts, because the self-organization of understanding in this case is quite productive itself. At the same time, the peculiarities of understanding of foreign text from the standpoint of epistemological bases of synergetics have not yet been revealed clearly enough. Thus, the article determined that on the role of a methodological tool for analyzing the understanding of texts in a foreign language as well as the analysis of systems in general, which tend to self-organization, can confirm one of the existing theories of systems.

Keywords: *synergetics, controversial directions of thinking, external understanding, internal understanding, system method*

References

1. Budanov V. 2006. Synergistic methodology. № 5. Moscow: Russian Academy of Sciences Institute of Philosophy
2. Selivanova O. 2008. Modern linguistics: directions and problems. Poltava: Environment.
3. Kobliakov A. 2002. Synergetics, language, creativity. Moscow: Russian Academy of Sciences Institute of Philosophy
4. Czophnas A. 1999. Systems theory and theory of knowledge. Odessa: AstroPrint

Стаття надійшла до редакції 19.12.2020